

Les falòrnies del so Pepo.

Un estudi introductori a les rondalles d'Eliseu Bellés

Tània Muñoz Marzà

Universitat Rovira i Virgili

Resum: *Les falòrnies del so Pepo* és un recull de rondalles escrites a la dècada del 1960 per Eliseu Bellés (Atzeneta del Maestrat, 1909-1999). En aquest treball analitzem les característiques fonamentals d'aquestes històries i la seua relació amb el folklore local, així com el lloc que van ocupar en la trajectòria i obra de l'autor. Bellés es va interessar i va escriure fonamentalment sobre temes d'història i etnografia local, però també es va dedicar a la poesia, el teatre i la narrativa, dins de la qual s'emmarquen *Les falòrnies del so Pepo*. El tema que articula tota la seua obra és el seu poble, Atzeneta del Maestrat. Altrament, es va relacionar de manera assídua amb alguns dels intel·lectuals i institucions culturals més rellevants de la seua època. Així es va convertir en un contacte i referent per a altres intel·lectuals, a més d'un dels erudits més destacats del seu poble.

Paraules clau: literatura catalana contemporània, rondalla, rondallística, Atzeneta, País Valencià.

Abstract: *Les falòrnies del so Pepo* is a collection of folktales written in the 1950's by Eliseu Bellés (Atzeneta del Maestrat, 1909-1999). The aim of this study is to analyze the main characteristics of these stories and its connection to local folklore as well as their roles in the author's literary career and works. Bellés was mainly interested and wrote about local history, ethnography, but he also focused on poetry, theatre and narrative, where we can place *Les falòrnies del so Pepo*. The theme that runs through his work is his town, Atzeneta del Maestrat. Besides, he was frequently connected to some of the most important intellectuals and cultural institutions of his time. In this way he became a contact and a guide for other intellectuals, as well as one of the most important experts in his town.

Keywords: Contemporary Catalan Literature, Folktale, Folktale studies, Atzeneta, Valencian Country.

1. ESTUDI INTRODUCTORI A LES FALÒRNIES D'ELISEU BELLÉS

Aquest treball té com a objectiu analitzar un recull de relats anomenat *Les falòrnies del so Pepo*, que va ser creat al voltant dels anys seixanta per l'escriptor atzenetí Eliseu Bellés. Així, ens proposem entendre aquests relats en el context d'un autor, l'obra del qual va abastar àmbits com la història, l'etnologia, la poesia, el teatre o la narrativa. En primer lloc, aquest estudi presenta la figura d'Eliseu Bellés a partir d'uns apunts biogràfics, que ens ajuden a comprendre els seus interessos personals i la seua manera d'entendre el món. D'aquesta manera es posa en relleu l'interès de Bellés pel seu poble i la important relació que manté al llarg de la seua vida amb diferents intel·lectuals i institucions valencianes i catalanes.

A continuació, realitzem un estudi de les falòrnies a partir dels personatges i temes que apareixen a les històries, i destaquem, especialment, la influència d'alguns tipus i motius rondallístics, és a dir, l'influx del folklore narratiu en aquesta obra.

A més a més, cal remarcar que es tracta d'un estudi de caràcter introductori, ja que en aquest moment gran part de l'obra de Bellés resta inèdita i, en conseqüència, tampoc ha estat estudiada. Per aquest fet, moltes de les hipòtesis que es plantegen en aquesta recerca requeriran estudis posteriors que complementen, contradiguen i amplien tot allò que sabem fins ara. D'aquesta manera, el present estudi ha de ser entès com un punt de partida per a futures investigacions sobre l'obra i la figura d'Eliseu Bellés.

Tània Muñoz Marzà (Fotografia de Josep Mese-guer-Carbó)

2. ELISEU BELLÉS, EL SAVI LOCAL

Eliseu Bellés Barberà¹ naix el dia 7 de setembre de 1909 a Atzeneta del Maestrat, fill d'atzenetins. Realitza estudis primaris al poble i passa quatre anys al seminari de Tortosa. També ens consta que estudia Magisteri a València i que després de fer el servei militar a Ceuta es casa l'any 1934 amb la seua nòvia Natividad, amb qui tindrà tres fills: Elvira, Pepe i Eliseu. Professionalment es converteix en el telegrafista municipal fins a la seua jubilació, treball que compagina amb l'alcaldia del poble entre els anys 1949 a 1951. Ideològicament, Eliseu és conservador i catòlic, però majoritàriament escriu en valencià i reivindica un valencianisme moderat.

Pel que fa a les seues creences religioses, es podria afirmar que aquestes conformen

1 Informació extreta dels apunts biogràfics utilitzats per a l'homenatge que li va realitzar l'Ajuntament d'Atzeneta l'any 2005. Document inèdit.

Eliseu Bellés al seu despatx (Fotografia de l'Ajuntament d'Atzeneta del Maestrat)

un tema transversal en tota l'obra i vida de l'autor. Eliseu és un membre molt actiu de la parròquia. Escriu periòdicament al full de l'església, recopila la vida del venerable Bertran (un sant local del segle XVI), narra, durant molts anys, la passió del diumenge de Rams, presideix la junta organitzadora de la festa de la Mare de Déu i escriu un himne a sant Bartomeu, el patró del poble. A les falònies, les referències a costums religiosos hi són freqüents i el seu protagonista diu així:

Matiners com Déu mana eren aquell matrimoni de na Tereseta i el so Pepo, que mai no eren al llit abans de l'alba i en foren moltes les vegades que quan el sagristà anava a l'església per tocar a l'oració ja trobava en un racó de la portalada aquell bultet enolat esperant entrar a pregar a Déu pels avantpassats de la família, restar pietosa a la missa primera i combregar amb gran fermesa de fe i recolliment. (Bellés, 1966: 11-27)

Paral·lelament a aquesta trajectòria personal i professional, l'Eliseu amant de les lletres i de la cultura es desenvolupa com a escriptor i investigador en àmbits tan diversos com la història, la poesia religiosa o el sainet.

Fill de la seua època i gràcies al pas del temps i les hores de lectures al seu despatx, Eliseu esdevé un d'aquells erudits interessats de manera quasi exclusiva a conèixer i difondre la cultura del seu poble: tradicions, religió, història i llengua són els eixos del seu saber. Així, es converteix en el savi del poble (almenys un d'ells). Escriu articles i és corresponsal de diaris com *Mediterráneo*, compartint els seus coneixements sempre que té oportunitat.

Com a estudiós del poble, Eliseu era, com deia abans, fill del seu temps. L'investigador Pau Viciano (1993) realitza un encertat retrat de l'erudit local on afirma:

Els historiadors continuaven sent professionals liberals i eclesiàstics, sense cap vin-

culació directa amb una Universitat que ignorava la història “localista”, però, en general, la formació tècnica d'aquests erudits tenia major solidesa que la dels apassionats escriptors romàntics. (Viciano, 1993: 266-267)

Aquest paràgraf bé podria fer referència a Eliseu i tants altres homes de principis del segle xx. Aquests erudits desenvolupen les seues tasques i producció intel·lectual amb una ferma voluntat i estima per la seua terra que podem emmarcar dins del context dels moviments de renaixement cultural romàntic, certament sense una base teòrica ni una metodologia científica però amb tota la voluntat del món.

Si posem la mirada en l'obra escrita de Bellés, podríem afirmar que el seu gran tema és Atzeneta, el seu poble. El gènere que més abunda és la poesia, on barreja la creació pròpia amb els poemes d'origen popular, ja si-guen religiosos o relacionats amb festes i costums del poble. Alguns exemples:

Festa Major: són festes del meu poble
l'esclat de bon humor i de rialla
de músiques i danses i rondalla
traent los bells vestits d'aquell vell moble
esguard d'antics costums seguint el coble
dels anys que ya no volen fer deixalla.
unint veïns i la forasteralla,
envers d'aquell i aimat immoble.

Ja va el primer toc de la Pastora Divina
La Pastora Divina del Cel baixada
el favor de Maria la Rosa encarnada.
Ja va el primer (2° o darrer) toc.
(Bellés, s.d.)

Els poemes que ell va anomenar “Poesies vilatanes” es complementaven amb l'escriptura de sainet, com l'obra *Rebrot de Castàlia*, que va guanyar la rosa de plata al certamen literari de les festes de Castelló l'any 1963. Pel que fa als materials etnogràfics, estan presents tant en algunes de les descripcions dels seus textos en prosa com en un conjunt de textos breus que ell anomena “Folclore local”. Les referències són redactades per Bellés, de vegades en castellà, sense que conste en quin moment les porta a terme o el nom dels informants. A continuació, ressenyem una breu mostra d'aquest tipus de material:

El animero. Costumbre era también nombrar un ANIMERO que rezaba los ANYALS al final de las misas dominicales; mediante una limosna. Este animero tenía además el cometido de subastar por el pueblo los objetos encontrados sin que se supiera su verdadero dueño, y lo que se llevaba con este fin en cumplimiento de alguna promesa. Casi siempre solía ser una gallina extrañada de corral o un pollo en promesa de algo, etc. El animero con una campanilla daba tres vueltas por el pueblo anunciando la mercancía mientras decía “tres pessetes donen de la gallina de les ànimes...”, cada vez que aumentaba la puja lo anunciaba enseñada “cinc pessetes donen”. Al final y frente la Casa Abadía daba tres veces y añadía después, a la una, a las dos *i deu pessetes donen del pollastre de les ànimes a les tres*. Este producto se entrega al Sr. Cura para engrosar el cepillo de las almas. Costumbre muy arraigada la de los cazadores que dan el primer tordo que cazan otorgándoles así el título de buen cazador. (Bellés, s.d.)

3. D'ATZENETA AL MÓN

Un dels aspectes més rellevants de la figura d'Eliseu Bellés és la relació que va mantenir al llarg del temps amb intel·lectuals coetanis, així com amb destacades institucions culturals valencianes i catalanes.

Eliseu va ser un actiu col·laborador de dues publicacions culturals valencianes de curta trajectòria com *Sicània* i *València Cultural*. La revista *Sicània* va ser fundada per Nicolau Primitiu l'any 1958 (Casanova, 1997). Sota un aspecte regionalista, aquesta publicació va defensar i propagar reivindicacions valencianistes, encara que la pressió de la censura franquista va ser massa forta i, finalment, tancaria en dos anys. Així va passar també amb *València Cultural*, revista que va fundar Vicent Badia i Marín, company de Nicolau Primitiu a *Sicània*. Allà, Eliseu Bellés va publicar diferents articles i entrà en contacte amb altres col·laboradors com Emili Beüt, Jordi Valor, Carmelina Sánchez Cutillas o Lluís Lluch.

El seu contacte amb lletraferits valencians i l'interès per la defensa de la llengua també queda palès en la seua col·laboració amb *Lo Rat Penat*, entitat de la qual Bellés va ser soci i els lligams amb la qual caldria revisar més atentament.

Per una altra banda, cal destacar que les relacions amb escriptors i intel·lectuals de l'època també abasten el territori català. Emili Casanova (2008) esmenta Eliseu Bellés com un dels col·laboradors de Coromines a Castelló:

També coneixem altres col·laboradors proposats per Joan Fuster, Emili Beüt i Sánchez Gosalbo, de Castelló (aquest és esmentat en la introducció del I volum del DECat, p. XII)

com Eliseu Bellés, d'Atzeneta, que no només li buscava informadors del Maestrat sinó que a més "té des d'abans de 1961, en què em comunicà valuoses mostres durant la meua enquesta d'allí una rica monografia toponímica d'aquesta vila. (Casanova, 2008: 95)

Aquests contactes deixarien probablement una profunda petjada en Bellés, que sovint recordava amb orgull que Joan Coromines s'havia hostatjat a sa casa.²

Per acabar, voldríem destacar la figura d'Eliseu Bellés com un autor per descobrir i que reclama una anàlisi en profunditat, tant de la seua figura com de la seua obra. Va ser un home que estimava la seua llengua i el seu poble. Com molts altres intel·lectuals de la seua època, va tindre una producció miscel·lània i mancada d'una certa metodologia. Així i tot, les seues falòrnies tenen el regust de les rondalles contades a les nits d'hivern i per tant, el dret reservat a ser llegides i contades per tothom.

4. QUÈ SÓN LES FALÒRNIES?

Les falòrnies del so Pepo és un recull de sis relats breus escrits per Eliseu Bellés al voltant dels anys seixanta del segle xx. Aquests relats van ser publicats l'any 1966 amb el títol *El caçador de llebres* a la revista valenciana *Sicània*. (Bellés, 1966: 16)

És a la primera de les falòrnies, anomenada precisament *El caçador de llebres*, on l'autor introdueix el protagonista i la finalitat de l'obra:

2 Informació extreta a partir d'una conversa amb Eliseu Bellés Martí, fill de l'autor. Setembre de 2019.

Vivia un llaurador amb prou familieta que mantenir, però que, amb el seu treball i l'ajuda de sa muller, molt bona i de ferma religió, treia a tots al davant, restant-li encara, aquella saviesa en fer i contar falòrnies. (Bellés, 1966: 11)

En aquest recull, les falòrnies són històries que narren les peripècies d'un llaurador, el "so"³ Pepo, qui afronta situacions quotidianes amb molt d'enginy. Certament crida l'atenció la utilització de la paraula *falòrnia* per a denominar les històries. Es tracta d'una expressió que no és d'ús generalitzat en el domini lingüístic català, però que encara continua vigent a la zona del Maestrat, especialment amb la forma *falòrria*. El *Diccionari català-valencià-balear* defineix *falòrnia* com: "Idea errònia, raó dèbil o gratuïta amb aparença de veritat o solidesa" (Moll; Alcover, 2002). Es pot afirmar que en aquest cas s'utilitza el mot *falòrria* per a designar un tipus d'història còmica, realista i costumista. Podria ser que la utilització d'aquest mot i no d'altres pràcticament sinònims, com *contarella*, es donés amb l'objectiu, per part de l'autor, de valorar una expressió local, així com una manera i un tipus de relat que era molt comú en el seu entorn. El mateix protagonista de les històries està probablement inspirat en un veí del poble, a qui també anomenaven Pepo (Pepo *el Bomba*, de sobrenom), de caràcter molt bromista i que solia contar aquest tipus de falòrnies a tot aquell qui el volgués escoltar.⁴

3 Segons el *Diccionari català-valencià-balear* (Moll; Alcover, 2002), *so* és "contracció dialectal de senyor i senyora, usada com a tractament entre persones pageses o menestrals (Fraga, País Valencià)".

4 Informació extreta a partir d'una entrevista realitzada a Eliseu Bellés Martí, fill de l'autor. Setembre de 2019.

D'entrada, cal remarcar que cada història o falòrnia narrada és independent de la resta, encara que el fil conductor és el personatge principal, el so Pepo. Tanmateix, hi ha altres elements comuns que es reiteren al llarg de l'obra.

En primer lloc, l'argument de les sis falòrnies és força semblant. És mitjançant el seu enginy, que el protagonista aconsegueix superar una situació. A les falòrnies anomenades "Caçador de llebres", "Bona boca i millors dents" i "Pallús o regat" uns animals (llebres, corbs, tords) arruïnen la collita del llaurador protagonista. Tanmateix, el so Pepo troba la manera d'acaçar-los i posar fi a aquesta situació. A "Terreroles" és el so Pepo qui enganya la seua dona, na Tereseta, fent-li creure que dins d'un sac hi ha aquests ocells, les tererroles, per a poder-les cuinar, quan en realitat es tracta de palla. "Bona acció" és, en canvi, una història on aquest enginy està compensat per una bona acció: el so Pepo furta raïm perquè té molta set, però compensa el llaurador agreujat deixant unes monedes al camp.

Segonament, es tracta d'històries amb elements costumistes. Sovint, cada falòrnia comença amb la descripció d'un paratge o tasca que el so Pepo o la seua dona porten a terme. Així, apareixen diverses referències a la vida rural i el treball al camp, com, per exemple, aquest fragment en què la dona del so Pepo, na Tereseta, prepara el sopar:

Na Tereseta, assentia a tot aquell raonament pegant alguna cabotada asseguda en un racó de la llar ationant les branquetes i ficant ramulles al foc per més flamejar i fer bullir l'olla que restava del migdia a la que afegint un pitxeret d'aigua i quatre grans

d'arròs faria un bon solatget per sopar".
(Bellés, 1966: 22)

En tercer lloc, totes les històries, exceptuant "Bona acció", tenen lloc a Atzeneta del Maestrat, d'on era originari Eliseu Bellés. L'autor tenia un profund coneixement de la toponímia de la zona (Bernat, 2000), que en aquest cas es posa de manifest amb l'esment i la descripció d'indrets de la localitat com "La Carrerada de Sant Gregori", "L'Aigua Nova" o "La Madonya".

Aquesta localització no sembla pas casual. D'una banda, Atzeneta és el nexa d'unió de l'obra d'Eliseu Bellés, de manera que tota la seua producció escrita està relacionada amb el seu poble, com explicarem amb més deteniment en apartats posteriors. D'altra banda, la localització de les falòrnies en un indret concret li dona aquesta aparença realista que hem esmentat anteriorment.

Precisament un altre aspecte clau d'aquestes falòrnies i en contraposició a la seua versemblança és la utilització d'elements poc creïbles, excepcionals i fins i tot meravellosos. N'és un bon exemple la falòrnia "Bona boca, millors dents", en què el so Pepo atrau un estol de corbs al seu propi cos, amb el reclam d'uns cigrons. Finalment mata a mossegades cadascun dels ocells. També podria ser el cas de "Mul espantadís", en què el mul es posa a córrer perquè el so Pepo ha lligat sense voler la corda del mul a la pota d'una llebre.

Tanmateix, si hi ha un element clarament meravellós, aquest apareix a la falòrnia "Pallús o regat". En aquesta història, uns corbs furten "aulives" d'un dels camps del so Pepo. Així que per a capturar-los, el so Pepo embolcalla els ocells amb una xarxa. Els corbs alcen el vol i el so Pepo no es pot desnugar de la corda de la xarxa, fins al punt que surt volant amb els corbs, que el porten fins al riu Millars.

*Eliseu Bellés,
telegrafista d'Atzeneta
del Maestrat (Fotografia
de l'Ajuntament
d'Atzeneta del
Maestrat)*

L'autor de Les falòrnies del so Pepo a la seua biblioteca (Fotografia de l'Ajuntament d'Atzeneta del Maestrat)

Aquesta història coincideix amb el tipus rondallístic “Les noces al cel” (ATU 225),⁵ on un corb convida una rabosa a un casament al cel, i la deixa caure des de dalt. Tal com assenyala Rafael Beltran (2007), quan la rabosa s'acosta a terra exclama “Regat o pallús!” o “Pallús o regat!”, exactament com a la falòrnia d'Eliseu Bellés.

5 Aquestes sigles fan referència a l'entrada corresponent del catàleg internacional de tipus rondallístics *The types of the folktale* (Uther 2004).

En conseqüència, es podria afirmar que Bellés utilitza aquest tipus rondallístic, almenys parcialment, així com la fórmula final (Pallús o regat!), adaptant-lo, això sí, al sentit de la història i el personatge creats per ell.

Precisament l'ús d'un tipus de rondalla així com la resta de característiques de les falòrnies indicades adés, mostren la influència del folklore narratiu en aquest recull. A més a més, l'argument de les històries podrien formar part, almenys parcialment, de les contarelles o falòries que Pepo *el Bomba* o altres persones del poble contaven o podrien haver contat a Eliseu Bellés.

Això no obstant, caldria remarcar que *Les falòrnies del so Pepo* és una obra de creació pròpia on l'autor utilitza el folklore per a recrear-lo literàriament (Vidal, 2016). Per tant, Bellés empra temes d'origen folklòric, seguint una llarga tradició d'autors de diferents èpoques i estils per a qui el folklore ha esdevingut una important font d'inspiració. Així ho assenyala Lluís Messeguer (2003) per al cas dels escriptors castellanencs del segle xx:

No fóra exageració afirmar que la major part de la literatura castellanenca és de naturalesa popularista o es vincula a l'impuls de la cultura popular. Aquesta afirmació és encara més certa si s'aplica a la literatura escrita en valencià, que de retruc, esdevé la més genuïna de la ciutat. (Messeguer, 2003: 47)

Per tant, no es pot considerar Bellés com a recopilador o folklorista, si més no per al cas de les falòrnies. En canvi, tot indica que aquesta obra literària té uns clars referents folklòrics i, en conseqüència, podria exercir de difusora del folklore local, tal com assenyala Carme

Oriol (2002) per a l'escriptora Caterina Albert. Oriol analitza els elements folklòrics en l'obra d'Albert, establint les característiques d'aquesta relació. Segons la proposta d'Oriol (2002, 2016), es podria aplicar un model d'identificació del folklore en la literatura a partir del treball de Richard M. Dorson (citats per Oriol, 2004), en aquest cas a *Les falòrnies del so Pepo*.

De fet, per a poder portar a terme una identificació més exacta de quins són aquests referents folklòrics i com s'utilitzen, caldria partir de l'estudi de les evidències que Dorson (citats per Oriol, 2004) anomenava "evidències biogràfiques", és a dir, a partir d'entrevistes, anàlisi dels arxius personals i/o correspondència de l'autor. Així doncs, gràcies a un estudi preliminar d'aquestes evidències biogràfiques, en aquest moment coneixem l'existència d'un personatge real d'Atzeneta que contava habitualment falòrnies i que tenia el mateix nom que el protagonista. En canvi, no sabem fins a quin punt Bellés es va inspirar en el so Pepo real per a escriure les seues falòrnies.

Pel que fa a les *evidències internes*, només en el cas de la falòrnia "Pallús o regat!", tenim certesa que l'autor va utilitzar part de l'argument i fórmula final d'una coneguda rondalla d'animals. Així mateix, hem constatat que aquest argument té una vigència en la tradició, és a dir, tenim *evidències corroboratives* (Oriol, 2004) sobre el tema. En efecte, trobem aquesta rondalla en diferents recopilacions valencianes i específicament de l'àmbit castellanenc.⁶

6 La rondalla "Les noces al cel" apareix en diferents reculls folklòrics valencians. Així, per la proximitat geogràfica, cal destacar la versió inèdita que inclou Beltran (2007), recollida a la localitat de Suera (la Plana Baixa). També cal distingir la versió anome-

En canvi, en la resta de les falòrnies no hem trobat cap altra coincidència amb tipus o motius presents en els catàlegs internacionals.

En aquest sentit, seria interessant discernir si els temes desenvolupats provenen exclusivament d'aquesta font oral ja identificada (de Pepo *el Bomba*), o bé eren un compendi d'històries, succeïts i anècdotes que Bellés havia escoltat, potser d'altres fonts orals properes. També cal considerar la possibilitat que hagués trobat aquests temes mitjançant altres lectures i, finalment, podria ser que alguns d'aquests temes foren inventats totalment o parcialment per l'autor, malgrat la seua aparença.

5. CONCLUSIONS

En síntesi, es pot afirmar que *Les falòrnies del so Pepo* és un recull d'històries, les característiques del qual són de gran interès tant per a l'àmbit de la crítica literària com de l'estudi de l'etnopoètica. Per una banda, aquesta recerca ens aportaria un coneixement més acurat de l'obra de Bellés. Per altra banda, l'estudi comparatiu dels elements folklòrics presents en l'obra podria ser de gran interès per a una possible investigació etnopoètica de la zona, especialment quan encara no s'ha realitzat un estudi sistemàtic sobre el tema.

En conclusió, caldria aprofundir en aquesta anàlisi partint de les hipòtesis i metodologies plantejades en aquest estudi introductor i per a una millor comprensió d'aquesta desconeguda obra d'Eliseu Bellés, *Les falòrnies del so Pepo*.

nada "L'àguila i la raboseta" (CRA Trescaire, 2003), recollida a Benlloch (la Plana Alta).

6. BIBLIOGRAFIA

- BELLÉS, E. (1966). "El caçador de llebres". A: N. Primitiu (ed.). *Les nostres faulelles XVI: Contes narracions i estudis*. València: Editorial Sicània, p. 11-27.
- BELTRAN, R. (2007). *Rondalles populars valencianes. Antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*. València: Servei de Publicacions de la Universitat de València.
- BERNAT, J. (2000). *Toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat: Recull toponímic i estudi primerenc*. Castelló de la Plana: Servei de Publicacions de la Diputació de Castelló.
- CASANOVA, E. (1997). "Sicània (1958-1959): El procés de fer una revista valencianista, a través de la correspondència de Josep Giner i Nicolau Primitiu". A: *Revista Comunicació y Estudios Universitarios*, núm. 7, 165-187.
- (2008). "L'Onomasticon Cataloniae i la Comunitat Valenciana". A: *Societat d'Onomàstica: butlletí interior*, núm. 108-109, p. 83-115.
- MESEGUER, L. (2003). La cultura popular i la representació literària. A: MESEGUER, L. *Castelló literari: Estudi d'història cultural de la ciutat*. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, p. 45-90.
- MOLL, F.; ALCOVER, A. (2002). *Diccionari català-valencià-balear*. En línia: <<https://dcvb.iec.cat/>>.
- ORIOI, C.; LÓPEZ, M. (2002). "Caterina Albert, Víctor Català: els referents del folklore, el plaer per la literatura". A: *II Jornades d'Estudi "Vida i obra de Caterina Albert i Paradís (Víctor Català), 1869-1966"*. Barcelona: Ajuntament de l'Escala – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 387-414.
- ORIOI, C. (2007). "El romanç 'L'Escriveta' en el folklore i en la literatura". A: GUISCAFRÈ, Jaume; VALRIU, Caterina (ed.). *La poesia oral: gèneres, funcionalitat i pervivència*. Palma – Barcelona: Universitat de les Illes Balears – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 9-25.
- (2016). "El folklore en la literatura: un model d'anàlisi aplicat a l'obra de Víctor Català". A: ORIOI, C. *Estudis de literatura popular. Història i mètodes*. Barcelona: Edicions UIB – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 267-292.
- TRESCAIRE, CRA. (2003). *100 contes, llegendes i anècdotes...d'ací i d'allà*. Benicarló: Col·legi Rural Agrupat El Trescaire de Vilanova d'Alcolea.
- VICIANO, P. (1993). "Entre l'erudició històrica i el pamflet polític: la figura de Francesc de Vinatea en la societat valenciana". *Revista d'Història Medieval*, núm. 4, p. 263-274.
- VIDAL, V. (2016). *Autors, institucions i tendències en la literatura popular valenciana (1873-1975)*. Alacant: Universitat d'Alacant.